

Tihana Luetić

HRVATSKO AKADEMSKO POTPORNO DRUŠTVO (1894.-1914.)

Tihana Luetić
Odsjek za povijesne znanosti
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK 061.235(497.5)“1894/1914“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14.3.2011.
Prihvaćeno: 15.6.2011.

Iako nije bilo prvo, “Hrvatsko akademsko potporno društvo” bilo je najveće društvo humanitarnog karaktera na Sveučilištu u Zagrebu u razdoblju od osnutka modernog sveučilišta (1874.) do početka Prvoga svjetskog rata (1914.). Ono je svojim članovima studentima davalo potporu u hrani, novcu i odjeći, te u troškovima bolničkog liječenja. Rad nastoji rekonstruirati djelovanje društva u razdoblju od njegova osnutka 1894. do početka Prvoga svjetskog rata na temelju građe iz Arhiva Rektorata Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatskog državnog arhiva i onodobnih studentskih publikacija. Govori se o njegovu osnutku, pravilima, potporama, studentskoj svakodnevici, društvenim zabavama i drugim aspektima studentskog života u okviru društva. Autorica se osvrće i na političke sukobe u njemu, jer je ono, s obzirom na to da se radilo o najvećem i najutjecajnijem društvu na sveučilištu, bilo poligon najžešćih političkih borbi studentskih frakcija, osobito u razdobljima izbora za upravni odbor.

Ključne riječi: akademsko društvo, humanitarno društvo, Sveučilište u Zagrebu, studenti, socijalna povijest, 19.-20. stoljeće

U sklopu istraživanja teme studentske svakodnevice i društvenog života u Zagrebu u posljednjoj četvrtini 19. i početkom 20. stoljeća, zanimljivo a u domaćoj historiografiji gotovo potpuno neobrađeno ostalo je pitanje akademskih društava u prvim desetljećima nakon osnutka modernog sveučilišta u Zagrebu. Ona su redovito samo spominjana u sveučilišnim spomenicama ili u nekim radovima koji se tiču studentskoga političkog pokreta na prijelazu stoljeća.¹ Pitanje njihova djelovanja i

¹ O akademskim društvima u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata vidi pregledno u: Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 10, Zagreb 1913., str. 467-475; Vjekoslav Klaić – Franjo Rešetarić – Dragutin Boranić, *Studenti, Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.)*, *Spomenica Akademskog senata*, Zagreb 1925., str. 229-236; Mladen Bošnjak, *Hrvatska intelektualna omladina, Almanah hrvatskih sveučilištaraca*, Zagreb 1938., str. 35-63; Jaroslav Šidak, *Sveučilište do kraja prvoga svjetskog rata, Spomenica 1969.*, knj. 1, str. 91-123; Mirjana Gross, *Studentski pokret 1875-1914, Spomenica 1969.*, knj. 1, str. 451-479. Pojedina akademska društva u is-

aktivnosti zanimljivo je jer ne otkriva samo slike društvenog života i svakodnevica onodobnih zagrebačkih studenata, nego i niz drugih aspekata studentskog života na prijelazu stoljeća. Naime, analizirajući život u studentskim društvima koja su, između ostalog, bila mjesta bučnih političkih agitacija, posjećenost njihovih zabava, disciplinu, vrste društvenih potpora i sl., mogu se dobiti odgovori na niz pitanja, kao primjerice ono o utjecaju onodobnih političkih struja na studentsku populaciju, o njezinoj uklopljenosti u društveni život grada, o materijalnim i drugim vrstama problema s kojima su se tadašnji sveučilištarci suočavali. U ovom tekstu pozabavit ćemo se djelovanjem najbrojnijeg i najutjecajnijeg akademskog društva u spomenutom razdoblju u Zagrebu – “Hrvatskim akademskim potpornim društvom” i to na temelju zapisa po onodobnim studentskim publikacijama, te građe iz Arhiva Rektora Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskoga državnog arhiva.

Od vremena osnutka prvog akademskog društva na Zagrebačkom sveučilištu, zabavno-literarnog društva “Hrvatski dom” 1875. godine nadalje osnovan je čitav niz studentskih društava i klubova na sveučilištu ali je, kronološki promatrano, prava bujica organiziranoga studentskog života, krenula tek početkom 20. stoljeća, nakon pada režima bana Khuena. Tada su osnovana mnoga pokrajinsko-zavičajna, stručno-obrazovna, literarno-zabavna, glazbena, sportska i vjersko-nacionalna studentska društva. Do tada je svako jače povezivanje i društvena angažiranost među omladinom bila strogo kontrolirana i u većini slučajeva zabranjena, pa u prvih tridesetak godina postojanja sveučilišta, možemo doista govoriti samo o začecima organiziranoga studentskog društvenog života. U to je vrijeme postojalo samo nekoliko društava, i to ponajprije onih čija je svrha bila humanitarna. Među takvim društvima najbrojnije i najutjecajnije bilo je “Hrvatsko akademsko potporno društvo”, osnovano 1894. godine. Ono je, zapravo, nakon ukinuća društva “Zastava” 1895. godine postalo “ognjište djačkog akademskog života”, te je osim svoje humanitarne funkcije preuzelo vodeću ulogu u rješavanju općih studentskih pitanja i bilo neka vrsta predstavljачkog tijela studenata u javnom životu.²

tom razdoblju spominju i: Vida Flaker, *Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta*, Zagreb 1977.; Stanislav Marijanović, *Fin de siècle hrvatske Moderne (generacije “mladih” i časopis “Mladost”)*, Osijek 1990., str. 48-49, 53-55; Zlatko Matijević, “Narodno-obrambena sekcija” Hrvatskog katoličkog akademskog društva “Domagoj” (1913./1914. godine), *Croatia christiana periodica*, god. 26, br. 50, Zagreb 2002., str. 157-175; o prvom akademskom društvu na modernom sveučilištu objavljen je u novije vrijeme članak: Tihana Luetić, Neki aspekti studentske svakodnevnice u drugoj polovici 19. st., *Kolo*, god. 16, br. 4, Zagreb 2006., str. 331-348. Taj članak je proširena verzija teksta: Društvo Hrvatski dom – počeci studentskog organiziranja u Hrvatskoj, *Hrvatska revija*, god. 4, br. 2, Zagreb 2004., str. 89-93. Strana literatura koja tematizira pitanje akademskih društava u ovom razdoblju mnogo je opširnija, a ovdje navodimo samo neke primjere vezane za Njemačku i Austro-Ugarsku: Konrad H. Jarausch, *Students, Society, and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Illiberalism*, Princeton 1982. (osobito poglavlje “Hidden curriculum”, str. 234-332). Dio sadržaja ove knjige poklapa se s radom istog autora gdje se bavi socijalizacijom njemačkih studenata u akademskim društvima: Konrad H. Jarausch, *Liberal Education as Illiberal Socialization*, *The Journal of Modern History*, sv. 50, br. 4, Chicago 1978., str. 609-630; društvima na sveučilištima u Monarhiji bavio se Gary B. Cohen u dijelu svoje knjige *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918*, Indiana 1996., str. 233-240.

² *Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 12.

U prvim desetljećima postojanja sveučilišta materijalnu situaciju studenata slabijih imovnih mogućnosti, uz stipendije iz različitih zaklada i mogućnosti povoljnije prehrane od kada je otvorena "Mensa academica",³ olakšavala su sveučilišna potporna društva. Prije nastanka najvećeg potpornog društva na sveučilištu, postojalo je niz manjih koja ćemo ovdje ukratko spomenuti. Prvo takvo društvo bilo je "Društvo u podporu ubogih pravnikâ", koje je postojalo od 1872., osnovano još za studente Kr. pravoslovne akademije.⁴ Osnutkom sveučilišta, društvena imovina prijašnjeg "Društva za podporu siromašnih slušateljâ na pravoslovnoj akademiji" prelazi na "Društvo u podporu oskudnih slušatelja fakulteta pravo- i državoslovnoga na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu". Društvo je davalo svojim članovima novčanu i materijalnu pomoć te pomagalo u nabavci besplatnih lijekova i medicinske pomoći. Članovi su mogli biti redoviti studenti Pravnog fakulteta koji su za to plaćali članarinu od najmanje 30 novčića na mjesec.⁵ Nadzor nad društvom imao je dekan Pravnog fakulteta te njegovo djelovanje nije pripadalo djelokrugu rektorata nego samo dekana.⁶

Za siromašne studente Filozofskog fakulteta postojalo je "Društvo u podporu oskudnih i vrijednih slušatelja fakulteta Mudroslovnoga", osnovano 1883. čija je izmijenjena pravila Vlada potvrdila 1887. godine. Društvo je osnovano s istom svrhom i zadaćama kao i pravničko potporno društvo te je kao i ono bilo pod nadzorom svog dekana. Pravi članovi, primatelji potpora, mogli su biti redoviti studenti Filozofskog fakulteta i izvanredni studenti matematičko-prirodoslovnog odjela koji su imali pravo polaganja ispita za gimnazijske učitelje.⁷

Za polaznike farmaceutskog tečaja potpore je davalo "Hrvatsko farmaceutsko društvo Aeskulap" osnovano 1884., ali ono nije bilo čisto akademsko društvo, nego općenito društvo farmaceuta.⁸

"Društvo za podporu oskudnih i vrijednih dalmatinskih sveučilišnih građana", osnovano je 1886. za siromašne studente iz Dalmacije. Molbu za osnutak društva Senat je posebno preporučio Vladi ističući kako je "u Zagrebu sve veći broj dal-

³ Zagrebačka "Mensa academica" otvorena je 1. veljače 1898., kao prvo organizirano mjesto za student-sku prehranu. Osnovne pogodnosti koje je društvo pružalo studentima sastojale su se u podjeli ručka, odnosno večere, ili ručka i večere zajedno i to besplatno ili uz naplatu polovice prigodne cijene ili pak, uz naplatu potpune prigodne cijene. O djelovanju "Mense" vidi više u: Cuvaj, *Grada*, sv. 10, str. 470-472 i Mirko Renčević, Kada i gdje je otvorena "Mensa academica" u Zagrebu, *Alma mater Croatica*, god. 7, Zagreb 1944., str. 188-189.

⁴ HAPD se smatralo izravnim nasljednikom ovog društva što znamo i po proslavi 35. godišnjice svoga postojanja godine 1907., povodom čega je izdana i *Spomenica na sveučilišne svečanosti*. U članku o toj obljetnici izrijekom se piše o ovom društvu osnovanom 1872. koje je "kao matica" okupilo oko sebe druga potporna društva i tako 1894. godine formiralo HAPD (*Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 11).

⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Pravila „Društva u podporu oskudnih slušatelja fakulteta pravo- i državoslovnoga na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu“, br. 4244, UOZV, 14-4, 24307/1875.

⁶ Arhiv Rektorata Sveučilišta u Zagrebu (dalje: ARS), 455/1879.

⁷ HDA, Pravila „Društva u podporu oskudnih i vrijednih slušatelja fakulteta Mudroslovnoga“, br. 4266, UOZV, 13-4, 17904/1887. Pravila vidi i u: ARS, 285/1887.

⁸ Klaić – Rešetarić – Boranić, *Studenti*, str. 230; ARS, 235/1896.

matinskih djaka kojih ima *veoma siromašnih*". Ističe se kako dva postojeća potporna društva (ona za pravnike i filozofe) nemaju dovoljno sredstava, a osobiti razlog za osnutak društva bilo je i privlačenje mladeži iz Dalmacije na studij u Zagrebu, umjesto da odabiru druga sveučilišta Monarhije.⁹ Društvo je bilo pod nadzorom rektora, a pravi članovi mogli su biti svi redoviti studenti sveučilišta iz Dalmacije, koji su plaćali redovitu mjesečnu članarinu od 20 novčića.¹⁰

Godine 1887. u svrhu njegovanja bolesnih i pokapanja umrlih studenata osnovano je "Društvo za njegovanje bolesnih slušača kr. hrvatskoga sveučilišta". Bolesni članovi društva mogli su se liječiti ambulatno, kod kuće i u bolnici, s time da je u prva dva slučaja društvo osiguravalo besplatnu pomoć liječnika i besplatne lijekove, a u slučaju bolničkog liječenja bila je osigurana "opskrba" u jednoj od zagrebačkih bolnica. Pravi članovi društva mogli su biti svi redoviti studenti svjetovnih fakulteta sveučilišta, zatim polaznici farmaceutskog tečaja te izvanredni studenti Filozofskog fakulteta koji su imali pravo polagati ispite za gimnazijske i realne učitelje. Društvo je bilo pod nadzorom jednog od sveučilišnih profesora kojeg je svake godine birao Senat na svojoj prvoj sjednici.¹¹ U prijedlogu za osnutak društva navodi se kako je uzor tome društvu isto takvo društvo na bečkom sveučilištu.¹²

Pravila "Društva za pomaganje siromašnih a vrijednih Srba, slušača na kr. sveučilištu Franje Josipa I." Vlada je potvrdila 1894. godine.¹³ Iako je molba za osnutak društva poslana još i prije, glavna zamjerka Vlade u društvenim pravilima bila je u tome da su među članovima osnivačima i pomagačima, koji su sudjelovali na skupštinama, mogle biti i osobe koje nisu pripadale akademskim krugovima, što se kosilo s akademskim propisima prema kojima su s đaćkih skupština bili isključeni svi oni koji nemaju veze sa sveučilištem.¹⁴ Osim toga, stalni izgredi između frankovaca i srpskih studenata, sprječavali su formiranje te organizacije i kočili vladu u potvrdi pravila.¹⁵ Ipak, nakon unesenih izmjena, pravila su potvrđena.¹⁶

Godine 1894. spajanjem postojećih potpornih društava (osim farmaceutskog i srpskog) nastaje najveće potporno društvo na zagrebačkom sveučilištu – "Hrvatsko

⁹ ARS, 194/1884.

¹⁰ HDA, pravila "Dalmatinskog društva za podporu vrijednih i siromašnih sveučilišnih građana", br. 4389, UOZV SP 508/1905. Tu se nalaze i pravila iz 1886.

¹¹ *Pravila društva za njegovanje bolesnih slušalaca Kr. hrv. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, Zagreb 1887.*, str. 1-2, 6. Pravila u rukopisu nalaze se u ARS, 120/1887.

¹² ARS, 82/1887.

¹³ ARS, 317/1894.

¹⁴ ARS, 6/1894.

¹⁵ Gross, *Studentski pokret*, str. 458.

¹⁶ HDA, pravila "Društva za pomaganje siromašnih a vrijednih Srba, slušača na kr. sveučilištu Franje Josipa I.", br. 4294, UOZV, 13-4, 25048/1894. Ponešto izmijenjena verzija pravila iz 1905. nalazi se u: HDA, br. 4368, UOZV, SP, 855/1905.

akademsko društvo za podupiranje ubogih i bolesnih sveučilišnih građana".¹⁷ Već dvije godine prije, 1892., Vlada se složila s prijedlogom Senata o projektu fuzije tadašnjih četiriju postojećih potpornih društava (pravničkog, filozofskog, dalmatinskog i društva za njegovanje ubogih i bolesnih slušača), ali je za operativni dio očito trebalo više vremena.¹⁸ Glavni motiv za njihovo sjedinjenje bio je materijalne naravi jer se time automatski povećala osnovna glavnica i društvo je već od početka raspolagalo s velikim kapitalom od 35.288 forinti. Vlada je predložila i način spajanja: svako je društvo na svojoj skupštini proglasilo razlaz i zaključilo da imovinu predaje novom društvu.¹⁹ Nakon što je od Senata ovlaštenu profesor Pravnog fakulteta Josip Pliverić pregledao pravila novog društva koja su studenti predložili,²⁰ Senat u konačnici obavještava studente Stanka Hondla, Ivana Vukovića i druge da je Vlada potvrdila društvena pravila u studenom 1894. godine.²¹ U izvještaju Senata Vladi o funkcioniranju sveučilišnih društava dvije godine poslije, a radi podjele novčane potpore, Senat ističe kako HAPD ima najviše članova i najviše potreba (120 pravih članova),²² a sljedeće godine ističe kako je potpuno zadovoljavalo svoju svrhu, kako u upravljanju njegova odbora nije bilo nikakvog prigovora, kao ni djelovanja suprotnog akademskim pravilima. Spominje se i podatak da je od ukupnog broja studenata, od njih 436, 220 bilo članova ovog društva, dakle, njih polovica.²³ Ipak, tu ocjenu Senata o besprijekornom funkcioniranju društva, pomalo zamućuju upravo podaci o članstvu. Naime, prema podacima iz *Hrvatskog djaka*, društvo je u prvom semestru u nekoliko akademskih godina prije 1907. imalo 400-600 pravih članova, a u drugom 200-300.²⁴ Razlog tako velikoj razlici u broju članova bile su stranačke

¹⁷ Puni naziv društva bio je "Hrvatsko akademsko društvo za podupiranje ubogih i bolesnih sveučilišnih građana na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu". Međutim, kako se već i u izvorima ovaj naziv redovito skraćuje u "Hrvatsko akademsko potporno društvo", tako će dalje u tekstu biti korištena kratica HAPD. Takvo se skraćivanje, osim toga, navodi i u Spomenici izdanoj prigodom proslave 35. godišnjice društva, gdje stoji kako je to ime "redovito pokraćeno" u "Hrvatsko akademsko potporno društvo", *Spomenica na sveučilišne svečanosti dne 18., 19. i 20. svibnja 1907.*, Zagreb 1907., str. 8.

¹⁸ Osim njega u razdoblju do početka rata postojala su još dva potporna društva na sveučilištu: *Društvo za pomaganje siromašnih a vrijednih Srba slušača u kr. Sveučilištu (osnovano 1894.)*, koje se nije fuzioniralo s ostalima, i od 1910. godine *Židovsko akademsko potporno društvo*, sa vlastitom menzom (Jaroslav Šidak, *Sveučilište do kraja prvoga svjetskog rata*, *Spomenica 1969.*, knj. 1, str. 119). O **Židovskom akademskom potpornom društvu** i njegovoj menzi koja je u provizornom obliku djelovala do Prvoga svjetskog rata, a od 1919. kao stalna menza vidi više u: **Ivo Goldstein, Dobrotvorno i socijalno djelovanje židovske zajednice u Zagrebu u 19. i 20. stoljeću**, *Revija za socijalnu politiku*, god. 12, br. 3, Zagreb 2005., str. 290-291 (usp. <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/83/93>).

¹⁹ ARS, 325/1892.

²⁰ ARS, 11/1894.

²¹ ARS, 477/1894.

²² ARS, 235/1896.

²³ ARS, 254/1897.

²⁴ Spominjući brojčano stanje članstva i njegovo smanjenje u drugom semestru navest ćemo i podatak A. Cuvaja koji spominje da je u prvom semestru akademske godine 1909./1910. bilo 347 članova a već

borbe za upravu društva koje su se vodile početkom svake akademske godine i koje su pojačavale zanimljanje za društvo. Od toga broja, pak, na mjesec se podupiralo 100-150 molitelja.²⁵

Svrha društva bila je u dijeljenju potpore u hrani, novcu i odjeći, "pribavljanju zaslužbe", te je uz to za svoje siromašne članove djelomično plaćalo bolničko liječenje, odnosno razliku između II. i III. razreda u bolnici,²⁶ jer je III. razred plaćala država i pomagalo u troškovima ukopa svojih umrlih članova. Broj molitelja varirao je od 70 do 150 studenata na mjesec.²⁷ Cijena hrane koju je društvo plaćalo iznosila je mjesečno za objed i večeru kod privatnika za jednog studenta 36 kruna.²⁸ Samo uzdržavanje u hrani 1907. godine, primjerice, od društva je primalo 70 studenata.²⁹ Kakva je bila visina spomenutih potpora, odnosno njihova dostatnost, možemo saznati iz onodobnih studentskih komentara. Ipak, te komentare, dakako, treba promatrati u kontekstu stalnih političkih borbi za preuzimanje vlasti u društvu. O visini potpora 1912., odnosno o njihovoj skromnosti, svoje je mišljenje dala *Mlada Hrvatska*: "Ono daje tek toliku potporu, da čovjek kasnije bolje osjeti, što je glad. Ta potpora ne će ni jednoga toliko pomoći, da mogne zalaziti u društva i u kazalište, da drži koji stručni list..."³⁰ I u pripovijetki *Moj stan* čiji je autor student potpisan pseudonimom Baća Gjuka, spominje se potpora HAPD-a u hrani, ali opet u nedostatnoj količini: "Onda i samo sveučilište po nekoliko dana misli na vas. Potporno društvo recimo dade vam 15 objeda i večera, a drugih 15 dana daje nam priliku, da upoznajemo žiteljstvo, da od njega posudujemo ili pako da oko podne – u onaj odlučni čas – da riješavamo na

u drugom semestru iste godine društvo je imalo 122 člana (Cuvaj, *Grada*, str. 469-470). Napomenut ćemo i to da je taj broj od 347 članova činio približno jednu četvrtinu od ukupnog broja studenata sveučilišta tog semestra (ukupno je bilo upisano 1260 studenata, prema podacima iz: Rudolf Signjar, Statistika sveučilišta, *Spomenica 1925.*, str. 257). Ovaj podatak možda može upućivati na ponešto smanjenu popularnost društva među studentima, ako ovo stanje usporedimo sa 1897. godinom kada je polovica studentske populacije na sveučilištu činila i članstvo u HAPD-u.

²⁵ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 256.

²⁶ Koje su točno bile razlike II. i III. bolničkog razreda, teško je reći, ali prema opisu bolničke sobe u Rijeci, kategorizirane u III. razred, u kojoj je ležao jedno vrijeme pred kraj života jedan od studentskih vođa Jurislav Janušić, bolujući od sušice, uvjeti su bili vrlo loši: "Niski onaj strop, zadušena soba i slaba podvorba još mu je bolest pogoršalo". (*Hrvatski djak*, god. 3, Zagreb 1908., str. 6). Opis odjela III. razreda na kojemu su boravili neki bolesni studenti zbog nedostatka sredstava da im se plati razlika u cijeni, donosi tajnik potpornog društva Krešimir Kovačić u članku "Sveučilišna bolesnička blagajna" u časopisu *Val*: dvojica kolega koje je posjetio u III. razredu bila su u takvom stanju da su po njima plazile stjenice. Jedan je, pak, bolujući od upale očiju odležao nekoliko mjeseci u "okulistici" trećeg razreda "prostoru tako mračnom i smradnom, da se buhara crvene lampe može prema njemu podičiti kao dvorana". Najgore su, pak, prolazili studenti zaraženi veneričnim bolestima koji "morahu ležati u trećem razredu s takovim društvenim smećem, da si čovjek jedva može zamisliti" (*Val*, god. 1, Zagreb 1911., str. 17).

²⁷ *Hrvatska misao*, god. 1, Zagreb 1902., str. 285. Cuvaj još napominje kako je društvo iznimno dijelilo i potpore "u odijelu" (Cuvaj, *Grada*, sv. 10, str. 467).

²⁸ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 256-258.

²⁹ *Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 13.

³⁰ *Mlada Hrvatska*, god. 5, Zagreb 1912., str. 47.

sveučilištu najvažnije probleme i stičemo uvjerenje, da čovjek ne živi samo od objeda i večere...".³¹ Ipak, mnogima je i takav oblik potpore bio dobrodošao. Tako Tin Ujević, sjećajući se materijalne oskudice u vrijeme svojih studentskih dana u autobiografskim zapisima, evocirajući uspomene na svoje društvo u *Kazališnoj kavani*, koje je najčešće sjedilo samo za kavom, ali češće i za čašom vode, piše o borbi za kupone potpornog društva s kojima su se sretnici koji su ih dobili prehranjivali.³²

Društvena sredstva dolazila su iz različitih izvora. Ta su se sredstva prema društvenim pravilima sastojala od "neraspoložive zakladne glavnice" i "trošiva". Zakladnu glavicu činili su prinosi zakladatelja, prinosi utemeljitelja, dvije trećine darova dobrotvora "bez posebnog opredjeljenja", čisti prihod "dobrotvornih pothvata" u korist zaklade, te jedna petina godišnjih kamata zakladne glavnice. "Trošiva" su se, pak, sastojala od prinosa pravih članova, prinosa podupirućih članova, četiri petine godišnjih kamata zakladne glavnice te jedna trećina darova dobrotvora "bez posebnog opredjeljenja".³³ Početna glavnica društva stečena je spajanjem postojećih prijašnjih potpornih društava, te dobrotvornim priložima prijatelja i podupiratelja društva. Godine 1907. ona je iznosila 95 000 kruna. Zemaljska vlada podupirala je društvo sa 2 000 kruna na godinu, a dodatni prihod, kako je spomenuto, ostvarivao se i od kamata na glavicu, te od čistog prihoda sa zabava koje je društvo organiziralo te godine, odnosno onih zabava koje je studentska omladina organizirala u korist društva. Kako je zabilježeno u spomenici izdanoj 1907., godišnji prihod u tome razdoblju iznosio je između 13 000 i 15 000 kruna na godinu.³⁴

Govoreći o troškovima, prema analizi podataka A. Cuvaja, čini se da je društvo redovito funkcioniralo s dugovanjima i prekidima u isplatama različitih vrsta potpora. Cuvaj napominje kako su troškovi iz godine u godinu ubrzano rasli, što i ne čudi s obzirom na to da se povećavao broj studenata sveučilišta, pa tako i članstvo društva sa svojim potrebama. Najveći udio u društvenim troškovima redovito su činili oni za bolnička liječenja. Ti su se dugovi ujedno, zbog svoje visine, katkad prenosi iz godine u godinu. Tako se, primjerice, godine 1901./1902. moralo obustaviti plaćanje bolničkih troškova i lijekova na jednu godinu kako bi se podmirila sva prijašnja dugovanja. Dug je, pak, prema Cuvajevim podacima, najviše porastao akademske godine 1904./1905. jer je te godine bilo najviše molitelja, a istodobno je Vlada uplatila društvu 800 kruna manje nego obično, prihod od članarina bio je 500 kruna manji nego prethodne poslovne godine, te je jedna zabava "završila deficitom". Također, te je godine potrošeno 11 369 kruna samo za hranu, dok je sav prihod iznosio 12 532 kruna. Tako je ostao dug za menzu veći od 4 000 kruna, a dug za bolnicu i lijekove

³¹ Baća Gjuka, *Moj stan*, *Humoristična knjižnica*, br. 4-5, Zagreb 1909., str. 17-18.

³² *Autobiografije hrvatskih pisaca*, prir. Vinko Brešić, Zagreb 1997., str. 739.

³³ *Pravila HAPD-a iz 1913.*, str. 7.

³⁴ *Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 12.

koji se vukao od prijašnjih godina još je porastao na 3 000 kruna, te je stoga ukupno te godine društvo imalo 7 000 kruna duga.³⁵

Što se tiče članstva, pravi članovi društva mogli su biti samo redoviti slušatelji svjetovnih fakulteta i izvanredni studenti Filozofskog fakulteta koji su imali pravo polaganja učiteljskih ispita za srednje škole. Članovi su bili dužni plaćati mjesečnu članarinu od 30 novčića, a nadzor nad društvom imao je rektor.³⁶ U članstvo su se ubrajali i oni koji nisu trebali potpore nego su sami financijski podupirali društvo. Bili su to članovi zakladatelji, utemeljitelji i podupiratelji. Prema prvoj verziji pravila, onaj iz 1894., članovi zakladatelji bili su oni koji su jedanput darovali društvu svotu od najmanje 100 forinti. Utemeljitelji su bili oni koji su društvu darovali najmanje 50 forinti odjednom ili u više rata, dok su podupiratelji bili oni koji su plaćali 2 forinte na godinu u korist HAPD-a.³⁷ Pri izmjenama pravila koje su slijedile, najviše promjena odnosilo se na visinu društvene članarine i definiciju pravih članova društva. Tako je prema novim pravilima iz 1901. izmijenjena definicija pravog člana: sada su to bili oni koji su plaćali 2 krune svaki semestar te su, osim redovitih slušatelja sveučilišta koji su Hrvati, pravim članovima mogli postati i "svi ostali Slaveni, koji nemaju svog potpornog društva na ovom sveučilištu".³⁸ Valja spomenuti da je u to vrijeme društvena uprava bila (zapravo od njegova osnutka pa do 1901.) u rukama frankovačke skupine studenata, što se odrazilo u ovakvoj definiciji pravih članova društva: to su, dakle, mogli biti samo Hrvati i Slovenci, ali nikako ne i Srbi koji su imali vlastito potporno društvo.³⁹ Izmjenu u vezi sa članstvom Vlada je odobrila i 1905. kada je i farmaceutima odobreno članstvo u društvu.⁴⁰ U pravilima iz 1911. semestralna članarina povećana je na 3 krune.⁴¹ Važna promjena zahvatila je i same potpore, koje su dijelom postale vrsta kreditnog zaduživanja: "jedna trećina cjelokupne potpore, koju član za vrijeme svog naukovanja od društva primi, smatra se kao zajam, te se imade društvu povratiti u roku od 10 godina, nakon što dotični član dođe u povoljni materijalni položaj; u protivnom slučaju postaje taj dug utuživ kod nadležnog suda u Zagrebu".⁴² Godine 1913. prema novim pravilima, pravi članovi društva mogli su postati i studenti šumarske akademije i geodetskog tečaja.⁴³

³⁵ Cuvaj, *Grada*, sv. 10, str. 468-469.

³⁶ HDA, pravila "Hrvatskog akademičkog društva za podupiranje ubogih i boleštnih sveučilištnih građana" (dalje: *Pravila HAPD-a*), br. 4297, UOZV 13-4, 12374/1894, ZP 2408. Pod ovom signaturom nalazi se više verzija društvenih pravila: prvih potvrđenih pravila iz 1894., zatim njihovih izmjena iz 1901. (tiskana verzija iz 1902.), iz 1911., te iz 1913.

³⁷ *Pravila HAPD-a* iz 1894., str. 1.

³⁸ *Pravila HAPD-a* iz 1901., str. 2.

³⁹ Gross, *Studentski pokret*, str. 458.

⁴⁰ Ova izmjena nalazi se kod *Pravila HAPD-a* iz 1911.

⁴¹ Svrha povišenja članarina bila je u smanjenju troškova za bolničko liječenje i plaćanje lijekova o čemu izvještava *Hrvatski djak* s glavne skupštine društva 1907. (*Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 113).

⁴² *Pravila HAPD-a* iz 1911., str. 1-2.

⁴³ *Pravila HAPD-a* iz 1913., str. 1.

Što se tiče uprave, studenti su u svojem djelovanju imali autonomiju, ali su bili pod nadzorom rektora.⁴⁴ Rektor ili njegov zamjenik, koji se birao među članovima profesorskih zborova fakulteta, imao je zadaću sudjelovati na glavnim skupštinama društva te po svojoj volji i na odborskim sastancima te na taj način kontrolirati poslovanje društva.⁴⁵ Isto tako, prema *Disciplinarnom redu iz Akademičkih propisa*, rektor je na skupštini mogao opominjati "i odmah narediti, da se skupština razide, čim se odmakne od akademičkih zakona ili od prijavljene svrhe".⁴⁶ Iz romana Ksavera Šandora Gjalskog *U noći*, koji tematizira upravo studentske sudbine u Zagrebu 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća, može se iščitati kratka ilustracija jedne studentske skupštine na kojoj je bio rektor⁴⁷ prema kojemu je, barem sudeći prema ovom opisu, postojalo osobito strahopoštovanje: "Ponešto drhtavim glasom otvori Kačić skupštinu. Onogodišnji rektor magnificus, prof. Mirković, dođe sam glavom. Umno mu lice sjalo je plemenitim zadovoljstvom, slušajući, kako mladi ljudi ozbiljno i važno vijećaju o svim mogućim načinima, kako bi dobrotvornim društvima pomogli do što boljega napretka. (...) Kačić se nije mnogo uplitao u raspravu. (...) Čas se zastidi gledajući u iskreni dobri obraz starca Mirkovića, a pomišljajući, da će ga morati prevariti, pa bi nehotice svoj predsjednički stolac pomicao sve više na lijevo od njega, čas se pobojavao, neće li rektor ostati, dok se svi ne razidu, i tako ne bi bilo moguće skupštinu dalje držati. (...). Međutim se dnevni red iscrpi. Do definitivnih zaključaka nije došlo, te Kačić zaključi skupštinu, zahvaliv se rektoru, što ju je počastio svojom prisutnošću. Mirković se na to nakloni i iziđe iz dvorane. Kačiću kao da se težak kamen odvalio s duše".⁴⁸ Dio atmosfere jedne studentske skupštine također donosi Gjalski: "Stoga se u zakazano vrijeme sakupi malo ne sve đaštvo. Nije bilo jedino elegantnih 'gospodičića', koji su u isto doba morali biti na Jelačićevu trgu, gdje je svirala vojnička glazba."⁴⁹ (...) Dok se takvi povici, šale i razgovori glasno no bez ikakva saveza izmjenjivali izmed mladih ljudi, koji su naprijed jurili po hodniku, bile su u dvorani br. IV zapremljene već gotovo sve klupe. Neki se utisnuše u sjedala, drugi se posadiše po pultovima, treći opet stadoše u posebne hrpe po uglovima sobe. Nad cijelim skupom šumio žamor glasna razgovora, pridušena mrmljanja, zijevanja i uz-

⁴⁴ *Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 12.

⁴⁵ *Pravila HAPD-a iz 1913.*, str. 8.

⁴⁶ *Akademički propisi za porabu slušalaca u Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb 1898., str. 24.

⁴⁷ U ovom slučaju radilo se o skupštini "Društva za potporu ubogih pravnikâ" i to iz konca 70-ih godina 19. stoljeća, ali može se pretpostaviti da je slična atmosfera i način funkcioniranja bio i u HAPD-u.

⁴⁸ Ksaver Šandor Gjalski, *U noći*, prir. Miroslav Šicel, Zagreb 1996., str. 191-192. Ovaj politički roman iz 1886. u cijelosti je posvećen grupi studenata Zagrebačkog sveučilišta. Uz to što je djelo svojevrsni autorov obračun s vlastitim mladenačkim pravaškim uvjerenjima i kritika pravaškoga političkog programa, tekst realistično oživljava atmosferu u Zagrebu i na Sveučilištu sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, prateći sudbine nekolicine mladih, gorljivih i politički zanesenih studenata. Uz zanimljivu radnju koja se pleće oko političkih igara "starih", a u koje mladi bivaju uvučeni i na kraju iskorišteni, autor donosi i opise mnogo detalja studentske svakodnevice.

⁴⁹ Na ist. mj.

disanja, smijeha i vike, jednom riječi, svih onih stovrskih glasova, kakovi se čuju u skupštinama mnoštva ljudi prije konstituiranja”.⁵⁰

Nadalje, upravljačka struktura društva sastojala se od odbora koji je imao 12 odbornika i četiri zamjenika. Na čelu odbora bio je predsjednik kojega je birala društvena skupština. Njegova uloga bila je zastupanje društva prema van i potpisivanje spisa zajedno s tajnikom, odnosno blagajnikom. Imao je i mogućnost dodjeljivanja potpore u novčanoj pomoći i hrani “u priekom slučaju” mimo odbora, ali bio je dužan o tome dati valjane razloge i podnijeti račun odboru. Također je predsjedao i društvenim sastancima, te imao pravo odlučivanja ako je glasovanje o nekoj odluci bilo neodlučeno.⁵¹ Društvenom je blagajnom upravljao blagajnik kojega je birala skupština, te je on ujedno upisivao članove i izdavao potvrde.⁵² Društveni je, pak, odbor odlučivao o dodjeli potpora i o svim stvarima koje su se ticale društva i članstva, a nisu ulazile u ovlasti skupštine ili “obraničkog suda”.⁵³ Društvo je biralo i “obranički sud” koji je sudio u razmiricama nastalima u društvenim odnosima, a saživao se ako je neki član uvrijedio društvo, odbor ili članove društva. Imao je sedam članova. Njegova presuda mogla se sastojati u odbijanju tužbe ili u ukoru koji se nije smio ponoviti više od dva puta jer je u suprotnom prijetilo isključenje iz društva.⁵⁴

Jedna od glavnih djelatnosti društva, uz pružanje ostalih potpora društvenim članovima, bila je svakako potpora za bolesne studente koji su trebali lijekove i bolničko liječenje. Ona je ujedno, kako je već spomenuto, iziskivala i najviše materijalnih sredstava. Ostala potporna društva također su imala znatne materijalne izdatke za liječenje i pogrebe svojih članova. Godine 1910. zbog financijskih poteškoća u svim potpornim društvima, ali ponajprije u HAPD-u, pokrenuta je akcija za osnutak blagajne za potporu bolesnika. U srpnju 1910. upućena je studentska predstava Senatu u vezi s osnutkom blagajne za potporu bolesnika, na temelju zaključka sveučilišne skupštine održane 27. lipnja 1910. U predstavi se istaknulo kako je na sveučilištu veliki porast “oskudnih” studenata za koje potporna društva nemaju dovoljno novca u slučaju njihova bolničkog liječenja ili kupnje lijekova, “što više ove godine bile su te potpore uz silan dug bolnicama i ljekarnama skoro posve obustavljene”. Kako na sveučilištu nije bilo slične institucije koja bi bolesnim sveučilištarcima davala potporu, studenti su na skupštini zaključili da bi po uzoru na druga sveučilišta, primjerice ono u Pešti,⁵⁵ trebalo osnovati blagajnu za potporu bolesnika te su zamolili Senat da potakne Vladu na to osnivanje. Predstavku su potpisali predstavnici svih studentskih društava na sveučilištu, bez obzira na njihovu svrhu ili usmjerenje.

⁵⁰ Isto, str. 9-10.

⁵¹ *Pravila HAPD-a* iz 1913., str. 5.

⁵² Na ist. mj.

⁵³ Na ist. mj.

⁵⁴ Isto, str. 6.

⁵⁵ Prijevod osnove “Besplatne bolesničke zaklade za mladež” s mađarskog nalazi se u ARS, 337/1911.

Temeljem osnove koju su predlagali, blagajna bi trebala služiti za potporu bolesnih studenata, ali i za pristojan ukup umrlih slušača sveučilišta. Njezin imetak sastojao bi se od temeljne glavnice, od prinosa studenata koji bi se uplaćivao u blagajnu pri upisu u semestar u iznosu od 3 krune, te od darova i sličnih doprinosa. Njome bi upravljao Senat, a potpore bi se davale za plaćanje nužnih lijekova, za plaćanje bolničkog liječenja, tj. razlike između II. i III. razreda i eventualno plaćanje stranog lječilišta. Osnovna primjedba Senata odnosila se na visinu iznosa koju su svi studenti bili obvezni uplaćivati u blagajnu početkom semestra. Naglasilo se kako će se taj uvjet teško ispuniti jer su, prema spoznajama Senata, zagrebački studenti "većinom siromasi".⁵⁶ Sljedeće godine poslana je Senatu nova studentska peticija, ali s izmijenjenim zahtjevom u vezi s visinom potrebnog uplaćenog iznosa (1 kruna), te je ova dobila preporuku Senata.⁵⁷ Vlada je u načelu odobrila osnutak "Akademičkoga bolničkog fonda", ali je prije toga rektorat trebao podnijeti nacrt statuta u koji je svakako trebalo uvrstiti dvije stavke: 1. o obvezi pristojbe od 1 krune koju su redoviti i izvanredni studenti svjetovnih fakulteta, s izuzećem izvanrednih studenata koji slušaju samo predavanja iz državnog računoslavlja, dužni uplatiti pri upisu u semestar u spomenuti fond, te 2. da se Vladi koncem svake godine ima priložiti račun o poslovanju. Senat je na koncu predložio privremeni statut Vladi s ponovno izmijenjenom visinom obvezatne studentske pristojbe (ovaj put na 2 krune) jer je zaključeno da prema dotadašnjim troškovima koji su potporna društva imala za liječenje svojih bolesnih članova, iznos koji bi se skupio s pristojbom od 1 krune, ne bi bio dovoljan.⁵⁸ Privremeni statut Vlada je odobrila u travnju 1912. godine.⁵⁹ Prema računu koji je "Akademička bolesnička zaklada" podnijela za 1912./1913. godinu vidljivo je da je najviše novca utrošeno za bolnički boravak studenata, i to u zagrebačkim bolnicama Milosrdnih sestara i Milosrdne braće, zatim za račune lijekova u različitim ljekarnama, te za jedan studentski pogreb.⁶⁰

Usko vezano za bolesti i potporu u liječenju lijekovima ili u bolnici što ju je pružalo HAPD bilo je i pitanje prostitucije jer je većina potpora izdana, kako ćemo vidjeti, upravo za liječenje od spolnih bolesti, a zbog čega je društvo i redovito bilo izvrgnuto napadima u javnosti. Prostitucija je u Zagrebu do 1922. bila dopuštena u javnim kućama. Javne kuće, "bludilišta", bile su smještene u Kožarskoj ulici,⁶¹ a početkom Prvoga svjetskog rata bilo ih je šest. Vezano za posjet tim mjestima i za promiskuitetno ponašanje, bilo je širenje veneričnih bolesti o kojima onodobna mladež

⁵⁶ ARS, 452/1910.

⁵⁷ ARS, 337/1911.

⁵⁸ ARS, 800/1911.

⁵⁹ ARS, 729/1912.

⁶⁰ ARS, 644/1913.

⁶¹ Kožarska ulica, usporedna s Tkalčićevom ulicom, od Krvavog mosta do početka Medvedgradske, bila je poznata (i ozloglašena) upravo po radu "noćnih dama".

nije bila dostatno obaviještena. Spolne bolesti ulazile su, uz tuberkulozu, u najtežu skupinu tzv. socijalnih bolesti, stoga se i Zagreb na prijelazu stoljeća suočio s tim problemom, čiji su protagonisti u znatnom broju bili i sveučilišni đaci.⁶² Ovdje kao pokazatelj doista alarmantnog stanja u gradu navodimo podatak da je od 194 prostitutke zaposlene u zagrebačkim javnim kućama 1913. godine, njih 61, što je gotovo trećina, bilo zaraženo nekom spolnom bolešću.⁶³ Još je alarmantniji podatak iznesen u *Hrvatskom djaku*, u članku "Za zdravstvo djačkoga spolnoga života": na skupštini HAPD-a 1907. predsjednik društva Slavko Wodwařka istaknuo je da je 98% oboljelih društvenih članova, koji su zatražili novčanu pomoć za liječenje te godine, oboljelo upravo od veneričnih bolesti. Napredno đaštvo bilo je sablažnjeno tom pojavom, ističući devijantno ponašanje studenata kojima su "bakanalija i seksualni izgredi gotovo isključiv sadržaj seksualnog života". Sve to bila je posljedica krivo shvaćene akademske slobode te, iako se nisu slagali s "potpunim asketstvom", koje su smatrali jednako štetnim, jer se akademska sloboda može ispuniti i u "razumnom njezinom proživljavanju".⁶⁴ Glavnog krivca takvom stanju Wodwařka pronalazi u srednjoškolskom obrazovnom sustavu koji ne daje nikakvu informaciju mladeži o spolnom ponašanju. Ta "gvozdena srednjoškolska disciplina" s jedne strane i "nikakav seksualni uzgoj" s druge strane, po njegovu mišljenju, dovode do toga da se prosječan brucoš, došavši na sveučilište, "baci kao pomaman u vrtlog ove najcrnje i najžalosnije strane našega djačkog života, jer hoće da se *izživi*".⁶⁵ Na ovom mjestu navest ćemo i kritike koje je, upravo zbog dijeljenja potpora za bolničko liječenje spolno oboljelih, HAPD-u posebno upućivala katolička mladež. Njihovo glasilo *Luč* često je isticalo kako se za spolno oboljele izdvaja najviše potpora i time zapravo podupire bludan način života i financira "šport" koji nije dostojan mladog čovjeka. Navode podatak kako je od 100 oboljelih njih 98 bilo zaraženo veneričnim bolestima i da su svi oni dobili potpore HAPD-a.⁶⁶ Optužbe katoličke mladeži išle su do te mjere da su ga nazivali "društvom za podupiranje prostitucije".⁶⁷ Njihove kritike osobito su se obrušile na društvo i njegovu naprednjačku upravu⁶⁸ u vremenima kada je ono bilo

⁶² Tomislav Zorko, *Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 1, Zagreb 2006., str. 223-226.

⁶³ Isto, str. 230.

⁶⁴ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 149.

⁶⁵ Na ist. mj.

⁶⁶ *Luč*, god. 2, Zagreb 1907., str. 431.

⁶⁷ *Luč*, god. 5, Zagreb 1910., str. 301.

⁶⁸ Riječ je o grupi mladih koja se organizirala pod nazivom Napredna omladina, a čija se pojava bilježi krajem 19. stoljeća, nakon odlaska dijela zagrebačkih sveučilištaraca na studij u Prag (studentska emigracija nakon spaljivanja mađarske zastave 1895.). Prihvaćajući nove liberalne ideje, ustali su protiv tadašnje nazdravičarske i paradne politike postojećih građanskih stranaka te joj suprotstavili "realizam" i "sitni rad" među pukom, osobito na gospodarskom i kulturnom polju. Zbog opasnosti od njemačkog prodora na istok, u nacionalnom smislu zauzimali su se za suradnju Hrvata i Srba i propagirali južnoslavensko jedinstvo. Nezadovoljstvo mladih postojećim režimom i potpuno razočar-

u dugovima i kada nisu mogle biti isplaćene ni potpore za hranu (kao, primjerice, u proljeće 1910.), a istovremeno su se plaćali lijekovi i liječenje oboljelih od spolnih bolesti, pošto su naprednjaci argumentirali da se radi o "delikatnim bakcilima".⁶⁹

Osim većih potpora za studente kao što je spomenuto bolničko liječenje, ovdje ćemo spomenuti neke manje pogodnosti za članove HAPD-a koje se navode u izvorima. Jedna od takvih bila je i povoljnija cijena ulaznice za kazalište za studente članove HAPD-a. Međutim, ni to pitanje također nije ostalo bez kritike. Osim ulaznica za "đački stajaci parterre" u kojemu su se "stiskali kao sardale", članovi HAPD-a imali su pogodnost u pola cijene dobiti ulaznice za 13. i 14. red partera. Ta se pogodnost, međutim, polako počela zaboravljati što je istaknuto na sjednici HAPD-a 1907. godine, jer je kazališna uprava u praksi davala te povoljnije karte samo onda kada bi ona sama to odredila. Sastavljena je predstava u kojoj se traži neka Vlada zamoli kazališnu upravu da ubuduće svi studenti bez razlike imaju pogodnost popusne cijene ulaznice za sva mjesta u kazalištu osim lože i partera.⁷⁰ Isti problem ističe se i u članku "Kazalište i djaci" u *Hrvatskom djaku*. Naglašava se kako ta pogodnost koju je imalo HAPD nije vrijedila ni za premijere, nedjelje i blagdane.⁷¹

Za sve spomenute troškove bila su potrebna sredstva a jedan od načina na koji se dolazilo do njih, između ostalog, bilo je i organiziranje zabava. Na ovom mjestu nešto će se opširnije reći o njima jer osim što se može dobiti uvid i u taj oblik društvene djelatnosti, ovo pitanje govori i o recepciji društva u javnosti. Dakle, kako je već rečeno, način na koji je društvo sakupljalo prihode, osim mjesečnih članarina i darova, bio je i organiziranje različitih zabavnih večeri, plesova i koncerata. Osim toga, i najčešći povod organiziranja ostalih studentskih zabava (*komersa*)⁷² bio je humanitarne prirode, odnosno sakupljanje priloga za studentska potporna društva, najčešće upravo za HAPD. Osim takvih vrsta dobrotvornih zabava i plesova, studenti su organizirali još čitav niz *komersa* o kojima se piše po studentskom tisku, ali i u službenim spisima rektorata, motivirani različitim jubilarim obljetnicama, najčešće političkih ili povijesnih događaja i osoba. Bilo je, dakako i zabava za koje su povod bili uobičajeni blagdani poput "Nikolinja" (blagdani sv. Nikole) ili poklada, za vrijeme kojih je i inače u Zagrebu bilo najviše društvenih događaja, plesova, kostimiranih zabava i sl. Ipak, najveće i najposjećenije, sudeći po odjeku u studentskom tisku, bile su zabave HAPD-a.

ranje opozicijom koju je Khuen potukao na izborima 1901., stvorili su definitivno plodno tlo za nove ideje i traženje novih putova pa se tako od te godine bilježi jača infiltracija naprednjačkih ideja među mladima (Gross, *Studentski pokret*, str. 459-461). O naprednoj omladini opširnije vidi i u: Vida Flaker, *Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta*, Zagreb 1977.; Damir Agičić, *Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882-1918*, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 30, br. 2, Zagreb 1998., str. 291-315.

⁶⁹ *Luč*, god. 5, Zagreb 1910., str. 262-263.

⁷⁰ Isto, str. 114.

⁷¹ Isto, str. 331.

⁷² *Komers* – *franc.* (commerce) svečana zabava, gozba (Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1990., str. 712).

Te dobrotvorne zabave, iako su imale humanitarno obilježje – prihod od ulaznica išao je u korist siromašnih studenata – ipak nisu ostale bez svojih kritičara. U studentskom tisku u nekoliko puta kritiziran je “elitizam” takvih događaja, njihov “nedjački karakter” i apsurdna struktura posjetitelja na takvim plesovima na kojima je “falso-aristokracija plesala za siromahe”. Uglavnom je bila riječ o kritici naprednjačke skupine studenata koji u svojim glasilima izražavaju nezadovoljstvo i nude drugačija rješenja za skupljanje novčanih prihoda. Tako *Hrvatski djak* 1907. piše kako “nijedan dosadašnji elitni ples ‘Hrvatskoga akademskoga potpornoga društva’ nije imao, nije mogao imati, djački karakter”. Za takve plesove tražili su se naime, barem što se odijela tiče, “takovi formaliteti, da im najveća većina djaka iz materijalnih razloga ne može udovoljiti. A to će reći da je najveća većina djaka isključena od prisustvovanja na plesu, koji je priredjen pod njihovim imenom”. Zaključuje kako “izgleda kao da se nekolicina dobro situiranih kolega zabavlja i pleše, da se gladnim pribavi kruha”.⁷³ I *Hrvatska misao* 1902. s ironijom progovara o takvim plesovima: “To je još kod nas razvijeniji način skupljanja milodara – plesati za siromake! Potrošiti u jednu večer desetak tisuća na toalete, da kapne koja stotina za gladne i bose! I tako si učinio dobro djelo...”.⁷⁴ I naprednjačka brošura *Novo doba* izjasnila se protiv takvih plesova HAPD-a jer je te “sjajne plesove” pohađala većinom lažna aristokracija protiv koje su “u teoriji vojevali, a u praksi se s njome družili i nepotrebno se vezali za njezine žepove”. Kao rješenje nudili su priređivanje “demokratskih plesova i pučkih svečanosti” te privlačenje više članova podupiratelja i prinosnika.⁷⁵ Ono što je kritičare, pišući o tome nekoliko godina poslije, najviše bolo u oči jest politička elita koja se ondje pojavljivala. Tako je već na prvi akademski elitni ples koji je organizirao HAPD došao “glavom sam Khuen”, koji je bio pozvan po sveučilišnom izaslanstvu.⁷⁶ Došli su i činovnici te časnici vojske. Takva struktura, međutim, nešto poslije neće biti zastupljena “radi uvrede što ju je (ban, op.a.) nanio cijelom đaštvu prigodom svoga nastupa ali i iz političkih razloga”.⁷⁷ To “protuslovlje između teorije i prakse” jest ono što im je najviše smetalo pa je zajedničko naprednjačko stajalište bilo da na takvim plesovima nema mjesta za vladajuće političke krugove protiv kojih su se svakodnevno borili i “galamili” u svojim aktivnostima.

Unatoč tome, humanitarni plesovi priređivali su se redovito – samo oni u organizaciji HAPD-a priređivali su se od 1901. godine svake sezone tijekom zimskih mjeseci.⁷⁸ Ovdje ćemo samo ukratko pokušati dati sliku nekih takvih događaja. Jednu studentsku zabavu opisao je nepoznati autor u *Hrvatskom djaku* 1909. u članku pod

⁷³ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 258.

⁷⁴ *Hrvatska misao*, god. 1, Zagreb 1902., str. 553.

⁷⁵ *Novo doba u Hrvatskoj i hrvatska napredna omladina*, Zagreb 1906., str. 26.

⁷⁶ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 259.

⁷⁷ *Hrvatski djak*, god. 2, Zagreb 1908., str. 89.

⁷⁸ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 258.

naslovom "Zabava hrv. sveučilišnih građana". Bio je to koncert s plesom, održan u prostorijama društava "Kolo" i "Sokol",⁷⁹ koji je organizirao HAPD. Nastupala je "Mladost"⁸⁰ s tamburaškim zborom koji je odsvirao "Melodije" Josipa Canića.⁸¹ Ostatak programa izvelo je pjevačko akademsko društvo "Krešimir",⁸² vojnički orkestar i student prava Leustek. "Nakon koncerta uz zvukove domobranske glazbe razvio se živahan ples." U maloj dvorani "Kola" svirala je domobranska glazba, a u restoranu "gospojinski orkestar" iz Moravske. Za vrijeme odmora nazočne je pozdravio potpredsjednik HAPD-a Grga Novak, "a potom se ples nastavio sve do zore".⁸³

Govoreći o posjećenosti zabava HAPD-a već je spomenuto kako je na njima redovito sudjelovala gradska elita. I u vremenu bana Khuena društvena "krema" Zagreba, uključujući činovništvo i vojsku, posjećivala je studentske plesove, kako je već spomenuto u kritici elitnih plesova HAPD-a.⁸⁴ Ipak, sami studenti u svojim glasilima žale zbog skromne nazočnosti svojih profesora na zabavama. Tako su se na spomenutoj zabavi hrvatskih sveučilišnih građana u prosincu 1909., koju je organizirao HAPD, a na kojoj je nastupala "Mladost" s tamburaškim zborom i društvo "Krešimir", pojavila "tek trojica (Musić, Langhoffer i Bazala)".⁸⁵

Glavne, pak, "neformalne aktivnosti" društva na koje je studentska mladež trošila mnogo energije i vremena bile su političke borbe, sukobi i agitacije.⁸⁶ HAPD kao najutjecajnije studentsko društvo o čijim je potporama, bez obzira na njihovu skromnost, ovisila studentska egzistencija mnogih njegovih članova, bio je poligon

⁷⁹ Prostoriji pjevačkog društva "Kolo" i gimnastičko-patriotskog društva "Hrvatski sokol" nalazili su se na Sveučilišnom trgu (danas Mažuranićevom trgu), u prostorijama sadašnje Akademije dramskih umjetnosti i društva "Lado".

⁸⁰ Riječ je o Pjevačko-tamburaškom klubu hrvatskih sveučilišnih građana "Mladost", osnovanom 1899. Njegova pravila nalaze se u: HDA, Pravila "Pjevačkog i tamburaškog kluba hrvatskih sveučilišnih građana Mladost", br. 4379, UOZV 13-4 40754/1904. Opširnije vidi u: Cuvaj, Građa, sv. 10, str. 472; Klaić – Rešetarić – Boranić, *Studenti*, str. 233.

⁸¹ Josip Canić (1879.-1933.), skladatelj, dirigent, pisac i kritičar bio je u to vrijeme netom završeni student Sveučilišta u Zagrebu na kojem je 1908. diplomirao fiziku i matematiku. Bavio se glazbom još u gimnazijskim danima, a poslije se usavršavao u Beču. Još za vrijeme studija bio je dirigent pjevačkih društava, kao što su "Mladost", "Svačić", "Sloboda" i druga, s kojima je gostovao i u inozemstvu (*Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb 1989., str. 567-568).

⁸² Riječ je o Pjevačko-tamburaškom klubu hrvatskih sveučilišnih građana "Krešimir", osnovanom 1906. godine. Spomenut ćemo i to da je "Krešimir" okupljao većinom studente-starčevićance, za razliku od "Mladosti" koja je okupljala pretežno pripadnike napredne omladine. Njegova pravila nalaze se u: HDA, Pravila "Društva 'Krešimir', pjevačko-tamburaškog kluba hrvatskih sveučilišnih građana", br. 4414, UOZV SP 1483/1906. Više o "Krešimiru" vidi u. Cuvaj, *Građa*, sv. 10, str. 472-473.

⁸³ *Hrvatski djak*, god. 4, Zagreb 1909., str. 93.

⁸⁴ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 259; *Hrvatski djak*, god. 2, Zagreb 1908., str. 89.

⁸⁵ *Hrvatski djak*, god. 4, Zagreb 1909., str. 93.

⁸⁶ Ovo, dakako, nije bila specifičnost samo ovog akademskog društva. "Strančarenje" je bilo dio svakodnevice većine tadašnjih studentskih udruženja, kako u Zagrebu, tako i po drugim sveučilišnim centrima diljem Monarhije. G. Cohen ističe kako su krajem 19. stoljeća upravo austrijska studentska udruženja i bratstva bila rasadište najžešćeg političkog radikalizma (Cohen, *Education*, str. 239).

za najjače političke borbe među različitim studentskim frakcijama koje su postojale na sveučilištu. Ono je zapravo sve do 1914. predstavljalo onu političku struju među studentima koja je bila na sveučilištu najjača zato što mogućnosti formalnog udruživanja studenata na političkoj osnovi jednostavno nisu postojale.⁸⁷ Godinama su političke borbe bile i najčešća tema članaka po đačko-studentskim izdanjima jer su upravo one crpile najviše energije studentske mladeži, koja je po svim kritičarima trebala biti usmjerena na mnogo važnije ciljeve. Ipak, neki su te oštre borbe za upravu društva smatrali na donekle konstruktivnima jer je svaka društvena uprava tako bila izložena "snažnoj kontroli rada".⁸⁸ Takvo stajalište izneseno je i u naprednjačkoj brošuri *Novo doba u Hrvatskoj i hrv. napredna omladina*, gdje se napominje kako je ta borba bila redovito djelotvorna za društvo jer ga je uvijek "osvježivala" i "podržavala tim oštrijom kontrolom rada".⁸⁹ Ipak, upravo u vezi s političkim borbama i prepucavanjima, u siječnju 1913. HAPD šalje Vladi izmijenjena pravila na odobrenje preko rektorata, jer je očito i samim studentima bilo jasno kako se previše vremena troši na međusobne sukobe i trvenja.⁹⁰ Prema rektorovu objašnjenju, molba društva zaslužila je svaku pohvalu jer su članovi sami shvatili da su borbe, koje su se vodile među političkim skupinama, samo štetile i odmagale društvu. Pohvaljuje se mladež koja je to shvatila i odlučila promijeniti čl. 28 u vezi s izborima na glavnim skupštinama. Do prije dvije-tri godine u borbi za većinu u odboru gubila se energija na "silne agitacije", smatrao je rektor, pa je na posljednjoj glavnoj skupštini stvoren zaključak "da se izbori ubuduće provadaju tako, kako ne bi više uprava društvena bila u rukama jedne grupe, koja je u skupštini imala najveći broj glasova, već da bi i druge grupe bile u odboru zastupane i to razmjerno prema jačini i veličini članova pojedinih stranaka uz obzir na maksimalan i minimalan njihov broj". S jedne strane izbjeći će se razmirice u izboru, a s druge strane "manjina će moći participirati kod odborničkih mjesta".⁹¹ O pravednijoj upravi u HAPD-u pisalo se u *Hrvatskom djaku* još 1907. Naprednjaci sami priznaju da se niz godina za prevlast u društvu bore starčevićanci "kao izrazito politička struja" i naprednjaci koji također nisu "posve bez političke boje", pa je na taj način u to čisto humanitarno društvo unesen i "politički momenat". Do 1907. godine šest puta se obavljao izbor društvene uprave u kojem su četiri puta pobijedili naprednjaci.⁹² Starčevićanci su tako potisnuti u trajnu manjinu, ali priznaje se da je takva borba za društvo neplodna i nepravednim se ocjenjuje to što

⁸⁷ Gross, *Studentski pokret*, str. 457; Marijanović, *Fin de siècle hrvatske Moderne*, str. 49.

⁸⁸ *Spomenica na sveučilišne svečanosti*, str. 12.

⁸⁹ *Novo doba u Hrvatskoj i hrvatska napredna omladina*, Zagreb 1906., str. 26.

⁹⁰ Vidi: *Pravila HAPD-a* iz 1913.

⁹¹ *ARS*, 68/1913.

⁹² Nakon frankovačke uprave, starčevićanci su u društvu držali upravu samo 1902./1903. godine (*Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 33). Godine 1902. napredna omladina pobjeđuje na izborima za HAPD frankovce i pristaše koalirane opozicije (pravaše-domovinaše i obzoraše) i od tada je punih deset godina upravljala društvom (Gross, *Studentski pokret*, str. 461).

je manjina potpuno isključena iz sudjelovanja u društvenoj upravi, "a starčevićanci su ipak akademičari kao i naprednjaci, a kao skupina i kao manjina, ipak dosta brojna". Oni su, doduše, radili na osnivanju svog potpornog društva, ali nisu uspjeli,⁹³ pa naprednjaci smatraju kako bi bilo pravedno "da se ubuduće ustanovi modus, po kojem bi i starčevićanci imali udjela u upravi društva". Tako će se pravednije dijeliti i potpore i neće se moći govoriti o pristranosti.⁹⁴ Borbe za društvenu upravu nastavile su se i dalje s time da su se pravaši razdvojili na Frankovu grupu i tzv. milinovce,⁹⁵ a ojačala je i klerikalna grupa, tzv. furtimaši.⁹⁶ Iako su se odlučili na pregovore o novom sustavu biranja uprave, s furtimašima 1909. nije htjela pregovarati nijedna od preostalih triju grupa (naprednjaci, frankovci i milinovci), dok ne opozovu klevete objavljene u svojem pamfletu *Fiat lux!*.⁹⁷ Te je godine izbor prošao mirno i sve su gru-

⁹³ Radilo se o osnutku Starčevićanskog akademskog potpornog društva. Privremeni odbor tog društva molio je za potvrdu pravila. Senat je smatrao da bi društvo imalo istu svrhu kao i HAPD, samo s razlikom što bi pravi članovi ovdje mogli biti samo "sveučilišni građani Starčevićanci", dok takve ekskluzivnosti kod HAPD-a nema. Molitelji obrazlažu opravdanost novog društva lošim materijalnim stanjem u HAPD-u. Ipak, pravi povod nije u tome nego u političkim prilikama među studentima što starčevićanci i ne skrivaju. Spominju se borbe između dviju glavnih političkih struja ("stranaka") među studentima – tzv. naprednjacima i starčevićancima, koje vode žestoke sukobe prilikom izbora za upravu HAPD-a. Naprednjaci su već nekoliko godina imali većinu u društvu i njegovoj upravi. No, ni to što nisu uspjeli osvojiti upravu u HAPD-u nije bio dobar motiv, smatrao je senat, jer bi se istim oružjem sljedeći put kad bi pobijedili starčevićanci mogli koristiti naprednjaci i moliti da i oni osnuju svoje potporno društvo. Senat ne preporučuje pravila jer bi se time potvrdilo društvo s političkom tendencijom što bi se kosilo sa svim disciplinskim propisima (ARS, 159/1906.). Vlada je odbila pravila (ARS, 368/1906.).

⁹⁴ *Hrvatski djak*, god. 1, Zagreb 1907., str. 20-21.

⁹⁵ U *mladohrvatskim* redovima dolazi do mimoilaženja zato što se grupa mladih pravaša priklonila "milincima" (skupini pravaša koji su ime dobili po Mili Starčeviću), grupi koja je osuđivala lojalnost prema dinastiji ostalog dijela pravaških političara (prvenstveno Josipa Franka) i iscrpljujuće neprijateljstvo prema Srbima (Gross, Studentski pokret, str. 476-477).

⁹⁶ Riječ je o grupi mladih okupljenih oko katoličkog akademskog društva "Domagoj", osnovanog 1906., i časopisa *Luč*, pokrenutog 1904. godine. Cijeli pokret mladih katolika bio je sastavni dio hrvatskog katoličkog pokreta, a cilj mu je bio organiziranje katoličke omladine u Zagrebu s osnovnim postulatima: život po katoličkim načelima na svim područjima života i djelovanja. Mladi okupljeni oko *Luči* i "Domagoja" postali su središte borbe protiv naprednjaštva na sveučilištu. Te dvije grupacije su se po svojim temeljnim idejnim postulatima u svjetonazorskom smislu potpuno razlikovale. Glavna oštrica kritike katoličkog kruga bila je upućena antiklerikalnim idejama naprednjaka, njihovu zauzimanju za odvajanje crkve od države, stavljanju naglaska na moderne prirodne znanosti, osobito na teoriju evolucije. Pravašima su, pak, zamjerali njihov liberalizam i njihov otpor utjecaju klera u društvu, dok su u nacionalnom smislu i sami rabili njihov idejni koncept. Za više podataka o ideološkom konceptu ove grupe mladih vidi njihovu brošuru: *Fiat lux! Riječ Hrvatskomu đaku i narodu*, Zagreb 1909., *Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnoga đastva*, za školsku godinu 1909./1910. i 1910./1911., izdaje Hrv. katol. akadem. društvo "Domagoj", Zagreb 1909. i 1910. kao i *Luč*, list hrvatskog katoličkog đastva, god. 1-9, Beč – Zagreb 1905.-1913. Opširnije o njima vidi u: Gross, Studentski pokret; str. 462; Matijević, 'Narodno-obrambena sekcija' Hrvatskog katoličkog akademskog društva "Domagoj" (1913./1914.), str. 157-175; Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, Zagreb 2004., str. 39-54; 71-79; 98-99.

⁹⁷ Riječ je o uvredama koje su "domagojevci" uputili naprednjačkim i starčevićanskim studentima u svojoj brošuri *Fiat lux!* 1909. godine. Uz niz napada ideološke prirode, najgrublje je oklevetana i povrijeđena njihova čast, za što se nikada nisu ispričali. Najgrublje napade doživjeli su oni koji su dio

pe, osim klerikalaca, izašle sa zajedničkom listom pa su u upravu izabrani studenti raznih struja, a to je bilo prvi put od početka djelovanja HAPD-a.⁹⁸ Godine 1909. je, dakle, prvi put sklopljen kompromis koji su sklopile Organizacija napredne omladine, Starčevićanska akademska mladost i Organizacija starčevićanskih akademičara. Isključena skupina oko akademskog katoličkog društva "Domagoja" sama je stupila u izbornu borbu i dobila 42 glasa, spram 177 što ih je dobila koalirana lista. U novom odboru bilo je sedam naprednjaka, pet starčevićanaca i dva milinovca. Bili su to: predsjednik Dragan Novak, potpredsjednik Grga Novak, tajnici I. i II. Ante Brajković i Krešimir Kovačić, blagajnici I. i II. Maksimilijan Petanjek i Stjepan Maraković, te članovi odbora: Ivan Burić, Ivo Čvorišćec, Juraj Kolumbatović, Šime Matejčić, Stjepan Pavičić, Nikola Rukavina, Marko Šebetić i Jure Šutej.⁹⁹ Sloga u HAPD-u ipak nije dugo potrajala jer se vlast nije mogla ravnomjerno rasporediti. Naprednjaci su usmjeravali politiku HAPD-a.¹⁰⁰ Dakako da je svaka strana optuživala drugu za politički sukob u društvu. Tako su *mladohrvati* optuživali naprednjake da su upravo oni "pred više godina" unijeli političku borbu u "ovo humano društvo", a s pravaške se strane samo "prihvatila dobačena rukavica".¹⁰¹ Na izborima u jesen 1911. ponovno se vode političke borbe i ovaj put pobjeđuju starčevićanci što je odmah odjeknulo na naslovnici *Mlade Hrvatske* natpisom "Univerza je pravaška!". Pritom je priređen i komers u gradskoj streljani.¹⁰² Pravaši su osvojili 253 glasa, a naprednjaci 186.¹⁰³ Ovaj poraz bio je uzrokovan time što je u naprednjačkoj omladini nakon propasti njihove matične stranke nastala potpuna stagnacija.¹⁰⁴ Zanimljivo je spomenuti kako su već

studija nastavili u Pragu, a koje su, između ostalog, optuživali da su "novac, koji je narod dao za pristojan život", potrošili na "liječenje praških ljubavnih uspomena", da su "zagrebački uličnjački razbijači imali generalne probe u Pragu", da "česki gostioničari ne će da puštaju u svoje lokale goste, za koje znaju da su Hrvati" zbog učestalih nereda koje su činili, a praške stanodavke "ne daju više Hrvatima stana" (*Fiat lux! Riječ Hrvatskomu đaku i narodu*, Zagreb 1909., str. 13-15).

⁹⁸ *Hrvatski djak*, god. 4, Zagreb 1909., str. 52.

⁹⁹ Na ist. mj.; *Mlada Hrvatska*, god. 3, Zagreb 1909., str. 34.

¹⁰⁰ Gross, Studentski pokret, str. 465.

¹⁰¹ *Mlada Hrvatska*, god. 4, Zagreb 1911., str. 248.

¹⁰² Prostor gradske Streljane nalazio se na Tuškancu (danas kino "Tuškanac").

¹⁰³ *Mlada Hrvatska*, god. 4, Zagreb 1911., str. 248-249.

¹⁰⁴ Do tada glavna uzdanica u borbi protiv postojećeg dualističkog sustava, Hrvatsko-srpska koalicija, sada se, radi dolaska na vlast odlučila na paktiranje s novim banom Nikolom Tomašićem, koji je to postao 1910. godine. Kako bi se Koalicija pretvorila u jedinstvenu, poslušnu stranku trebalo ju je preustrojiti, pretvoriti u jedinstvenu hrvatsko-srpsku stranku. Kako bi se to postiglo, trebala se prije svega dogoditi fuzija dviju hrvatskih stranaka, Hrvatske stranke prava i glavnog trna u oku austrijskog vrha, antiaustrijske i antiklerikalne Napredne stranke. Pod političkim pritiskom, Napredna je stranka popustila i, kako bi dobila pečat lojalnosti, odrekla se svog programa te zajedno s Hrvatskom strankom prava ušla u novu Hrvatsku samostalnu stranku, koja je zajedno sa Srpskom samostalnom stranku sada činila lojalnu Koaliciju. To pristajanje uz konzervativnu politiku pravaša, i općenito, napuštanje osnovnih naprednjačkih postulata, izazvalo je dakako burnu reakciju napredne omladine. Među njima tada se javlja razočaranje i previranje (Jaroslav Šidak – Mirjana Gross – Igor Karaman – Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb 1968., str. 268-269; Gross, Studentski pokret, str. 465).

sami studenti uočili koliku važnost toj njihovoj borbi za “gazdovanje na univerzi” pridaje građanska javnost, odnosno pripadnici političkih stranaka čiji su se mladi agitatori, studenti, međusobno sukobljavali. U toj studentskoj galami oni, “stari”, vidjeli su pobjedu vlastite političke koncepcije među mladima. Tako *Mlada Hrvatska* u članku o izborima za HAPD 1909. piše: “... hrv. javnost oduvijek je davala veliku važnost toj borbi; same naše novine, kao i stariji, ugledniji ljudi naših političkih stranaka, oduševljavali su se za tu borbu, – kao da zbilja o njoj ovisi budućnost Hrvatske ili ma koje političke stranke u Hrvatskoj. Tu se najbolje vidi, kako naši ‘velikani’, koji vode glavnu riječ u našoj politici i misle stvoriti ‘novu’, ‘naprednu’ Hrvatsku, – znadu biti upravo brucoški naivni”.¹⁰⁵ Kao dokaz tome, pišu mladi pravaši dalje, služe “oni komersi iza svršene borbe, gdje su znali ‘ozbiljni’ i ‘mudri’ diplomate ‘spukavati’ kobasičaste, gromopucateljne govorcije, kao da zbilja o tom događaju ovisi evropsko ravnovjesje”.¹⁰⁶ Upravo zbog takve vrste “podstreha” koji je dolazio od “odrasle” politike nije prije moglo biti suglasja među studentskim frakcijama i dogovora za upravu HAPD-a, zaključuju oni.¹⁰⁷ Stranačke borbe i njihovu štetnost za HAPD kritizirala je i Radićeva *Hrvatska misao*. U njima su “brucoši ‘zlatna jabuka’ oko koje se vrti vrzino kolo bjesomučnih agitacija”. “Veliki broj đaka zainteresira se za društvo upravo u doba izbora, ne misleći uopće na zadaću potpornog društva, a kasnije članarinu plaćaju samo odbornici i oni koji mole potporu. Uprava ako je dobra traži nova sredstva, milodare, priređuje zabave i to je otprilike to a ako je loša – ni to.”¹⁰⁸

Što se tiče društvene discipline, osim bučnih političkih agitacija u izvorima su zabilježene i još neke “nepravilnosti”. Društveni odbor HAPD-a optuživalo se kako troši društvene novce za vlastitu zabavu. Tako je pravnik Ivan Lorković izjavio 1898. da gradom kruže glasine kako je odbor na društveni račun “u Streljani cielu noć pijančevao i ujutro se pijan kući vraćao”. Dekan prava profesor Josip Šilović proveo je saslušanje nekolicine studenata koji su izjavljivali da je odbor u Streljani na “3 bačve piva trošio društveni novac”.¹⁰⁹ Zabilježeni su i slučajevi pronevjere novca. Tako rektorat obavještava posjednika Nikolu Franetovića iz Staroga Grada na Hvaru o ponašanju njegova štićenika Vinka Vlahovića koji je ošteti HAPD za 176 krune jer je dio toga novca pozajmio od društva, a nije vratio, a dio je pronevjerio tako što je skupio prinose za društvo, a nije ih predao. Slučaj je krenuo prema državnom odvjetništvu.¹¹⁰ Slučaj pronevjere u HAPD-u ponovno se spominje 1902. kada Senat poziva dekana Filozofskog fakulteta profesora Julija Domca da provede disciplinsku istra-

¹⁰⁵ *Mlada Hrvatska*, god. 3, Zagreb 1909., str. 33.

¹⁰⁶ Na ist. mj.

¹⁰⁷ Na ist. mj.

¹⁰⁸ *Hrvatska misao*, god. 1, Zagreb 1902., str. 605.

¹⁰⁹ ARS, 226/1898.

¹¹⁰ ARS, 119/1901.

gu protiv filozofa Antuna Kobačića, u vezi s pronevjerom novca. Kobačić je optužio odbor da je 48 kruna neovlašteno potrošio iz društvene blagajne.¹¹¹ Disciplinski je osuđen te kažnjen strogim ukorom rektora pred Senatom s upozorenjem da će biti izbačen sa sveučilišta ako drugi put i nešto manje skrivi, "jer je obijedio odbor društva da je neovlašteno potrošio društveni novac". Zbog te "lakoumne laži", smatrao je rektor, mogla je nastati velika šteta za društvo.¹¹² U siječnju 1904. dogodila se i krađa u HAPD-u: opljačkana je društvena blagajna. U potrazi za kradljivcem sumnja je pala na bivšeg pravnika Antuna Jarića, poznatog po siromaštvu, koji je često boravio u zgradi samo kako bi se zgrijao kod peći u hodniku blizu rektorata. "Samo jedan pogled na njegovo jadno odijelo i obuću" bio je povod mladeži da posumnja u njega. Poslije je, međutim, pronađena blagajna sa cjelokupnom svotom koju lopov nije uspio otvoriti, ali pravi počinitelj nije otkriven.¹¹³ Od ostalih izgreda bilježi se slučaj u kojem je tajnik HAPD-a Zdenko pl. Vernić u prostorijama društva uvrijedio kolege Mihajla pl. Segedija i Josipa Hartingera, "nazvavši ih lopovima i Hartingera još i huljom". Kažnjen je ukorom dekana. Vernić u svojoj obrani iznosi okolnosti u kojima ih je uvrijedio, pa tako kaže da ga je Hartinger na naprednjačkoj skupštini uvrijedio optuživši ga da pristrano dijeli potpore i da lakomisleno barata novcem. Segedija je uvrijedio zbog neke notice u *Hrvatskom pravu* pod naslovom "Sloj Slavosrba".¹¹⁴ Izgred s pucnjavom i tučnjavom također je prethodila svađa i sukobi tijekom izbora u HAPD-u. Izgred se dogodio 8. studenoga 1907. pred zgradom sveučilišta i u njoj, a iz zapisnika se vidi da je bilo pucnjave, da su studenti srpske nacionalnosti, izlazeći sa sveučilišta pjevali pjesmu "Onamo, onamo" i na taj način provocirali. Kada se među studentima proširio glas da su "Vlasi" pucali, počelo se vikati: "Dolje s tablama". Pripadnici Starčevićanske akademske mladeži polupali su oglasne ploče društava "Balkan", "Njegoš" i Srpskog akademskog potpornog društva. Navodno se prije toga Srbe pozvalo da se udalje sa studentskog sastanka u predvorju prigodom izbora za HAPD, što je njih isprovociralo. Tamo je, osim toga, bio i urednik *Srbobrana* Aleksandar Omčikus koji više nije bio student,¹¹⁵ što je dodatno potaknulo sukob jer on nije smio biti na akademskoj skupštini.¹¹⁶

Vezano za disciplinu i HAPD, spomenut ćemo da je politički delikt počinjen izvan sveučilišta utjecao i na oduzimanje društvenih potpora. Jedan takav slučaj zabilježen je 1912. kada su gubitkom potpora kažnjeni pripadnici nacionalističke omladine. Vlada

¹¹¹ ARS, 77/1902.

¹¹² ARS, 117/1902.

¹¹³ ARS, 25/1904.

¹¹⁴ ARS, 665/1904.

¹¹⁵ Prema akademskim propisima, odnosno *Disciplinarnom redu*, "samo redoviti slušaoci imaju pravo biti dionici đačkih skupština, izvanrednim slušaocima i svim drugim osobama osim akademičkih učitelja, zabranjeno je kod njih prisustvovati". Za poštivanje ovog propisa bili su odgovorni oni studenti koji su priređivali skupštinu. (*Akademički propisi za porabu slušalaca*, str. 24).

¹¹⁶ ARS, 797/1907.

je upozorila rektorat neka naloži akademskim potpornim društvima da skupini studenata, pripadnicima nacionalističke omladine, kažnjenima 1912. za politički eksces (pjevanje "demonstrativnih" pjesama),¹¹⁷ obustavi svaku novčanu pomoć ili zajam.¹¹⁸

* * *

Najutjecajnija studentska organizacija od osnutka sveučilišta do Prvoga svjetskog rata bilo je "Hrvatsko akademsko potporno društvo" (HAPD) osnovano 1894. fuzijom postojećih potpornih društava na sveučilištu. Ono je dijelilo potpore materijalno siromašnijim studentima u novcu, hrani i odjeći te bolesnim članovima djelomično financiralo lijekove i bolničko liječenje. Društveni članovi mogli su postati redoviti studenti sveučilišta, studenti su imali vlastitu autonomnu upravu ali su bili pod kontrolom rektora. Način na koji je društvo financijski funkcioniralo ovisio je o prilozima koji su u društvenu blagajnu dolazili iz različitih izvora (državna potpora, prinosi članova, darovi dobrotvora, prinosi s organiziranih zabava, kamate od društvene glavnice), ali čini se da su poteškoće na tom planu bile česte, dugovi redoviti, a u konačnici i društvene potpore prilično skromne, barem ako je suditi po onodobnim studentskim komentarima. Ipak, unatoč takvim poteškoćama, odjek aktivnosti studenata u HAPD-u u javnosti nije bio zanemariv. Društvene plesove časopisi prikazuju kao najsajnije i najposjećenije zabave studenata u gradu. Osim toga, oni su vrlo često izlazili izvan okvira studentskih zabava, jer se na njima okupljala onodobna društvena i intelektualna krema grada. O recepciji društva u javnosti govori i odjek sukoba političkih frakcija među studentima za mjesta u upravnom odboru: pripadnici građanskih stranaka, čije su ideje studenti zastupali podijeljeni po svojim grupama, pridavali su tim borbama osobitu važnost. Ti sukobi bili su ujedno jedna od najvažnijih "neformalnih" aktivnosti društva. HAPD je redovito bio politički poligon za studentsku mladež, koja nije imala formalnih mogućnosti udruživanja prema političkom "ključu". Prema nekim kritičarima, društvo je besmisleno trošilo energiju i vrijeme na politička prepucavanja i agitacije, a prema drugima je ovakva borba bila pozitivna jer je održavala kontrolu nad radom društva, odnosno njegova odbora. U svakom slučaju, možemo zaključiti kako je HAPD u razdoblju prijelaza iz 19. u 20. stoljeće imao prilično važno mjesto među studentskom populacijom u Zagrebu, ne samo zbog svoje humanitarne svrhe, nego i kao važno mjesto njihova društvenog života i iskazivanja političkih ideja. Isto tako, njegov odjek u "odrasloj" javnosti govori o važnosti ove akademske institucije u spomenutom razdoblju.

¹¹⁷ ARS, 862/1912. Prijestup se sastojao u tome što su filozof Petar Bubalo, filozof Ljubomir Maštrović, filozof Nikola Cipicco, pravnik Milan Vukotić i pravnik Milo Hajdić na "Nikolinjoj" zabavi održanoj u prostorijama društva "Hrvatski sokol", pjevali demonstrativnu pjesmu "Oro klikće", te nakon opomene redarstvenog povjerenika otpjevali demonstrativnu pjesmu "Onamo, onamo" – svi oni osuđeni su na zatvorske kazne i izgon iz Zagreba (Petar Bubalo na zatvor od 14 dana i izgon na tri godine, Ljubomir Maštrović na zatvor od osam dana i izgon na dvije godine, Nikola Cipicco, Milan Vukotić i Milo Hajdić na zatvor od pet dana i izgon na dvije godine).

¹¹⁸ ARS, 862/1912.

Tihana Luetić

The Croatian Academic Support Society (1894-1914)

Summary

The "Croatian Academic Support Society" (CASS) was the greatest society of a humanitarian character within the University of Zagreb in the period from the foundation of the modern university to the beginning of World War I (1914). It was founded in 1894 by a fusion of the humanitarian societies existing at the university at that time. It supported its student members with food, money and clothes, and also by covering the expenses of hospital treatment. Based on the records from the Archive of the Rector's Office of the University of Zagreb, the State Archive of Croatia, and contemporary student publications, the author tries to reconstruct the activity of the society. She concludes that the society regularly functioned with financial difficulties, and that the amounts of support given by it were modest, at least according to students' commentaries, but that its influence within the student population and the reception that it had in public were considerable. On the one hand, the CASS presented a political forum for student youth, which did not have formal possibilities of association on the grounds of political allegiances, and on the other, attendance by the urban elite at parties organised by the society, and the echo that political struggles within the society had in public, testify to its importance as an institution in Zagreb at the end of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century.

Key words: academic society, humanitarian society, University of Zagreb, students, social history, the nineteenth century, the twentieth century